

Megemlékezés

„Amíg a sors megengedi, és ehhez magamban megfelelő képességet és készséget is érzek, változatlanul folytatom azt a pályát, amelyen életem nagyobb részét (és számomra értékesebb részét) töltöttem. Hiszen éppen ennek köszönhetem, hogy semmiféle közéleti siker nem gyűrt hatalma alá, hogy mindenkor emberi viszonyok között tudtam élni, és nem követeltem nagyobb szerepet a nép közös kenyeréből, mint ami arányban állhatott a nemzeti

CSIKÓS-NAGY BÉLA
(1915–2005)

jóléthez való hozzájárulásommal.” (Részlet Csikós-Nagy Béla életút-interjújából. *Reform, rendszerváltás, modernizáció. Tanulmányok Csikós-Nagy Béla akadémikus 80. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó – Magyar Közgazdász Alapítvány, Budapest, 1995)

Csikós-Nagy Béla a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen hallgatott jogot. Tudományos érdeklődése már itt megmutatkozott: egyetemi pályázat elnyerésével két alkalommal is Bécsben (jórészt a bécsi egyetem könyvtárában) tölthette a nyári hónapokat. Joseph A. Schumpeter, Ludwig von Mises, Robert Liefmann néhány művét dolgozta fel, és Othmar Spann univerzalizmusával ismerkedett. Közvetlenül egyetemi éveit követően a berlini Collegium Hungaricumban ösztöndíjasként töltött egy évet. Akkor Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld, Otto von Zwiedineck-Südenhorst, Adolf Wagner és Werner Sombart műveivel ismerkedett. Ta-

nulmányozta azokat az új kérdéseket, amelyeket a nemzetiszocialista uralom állított a figyelem középpontjába, és foglalkozott a német háborús pénzügyi kérdéseivel. Egyetemi tanára, Surányi-Unger Tivadar úgy kívánta, hogy ezt követően a Rockefeller Alapítvány ösztöndíjaként az USA-ban folytasson kutatómunkát. Ehhez mint volt ösztöndíjas és a sircusai egyetem rendszeresen meghívott vendégtanára, jó kapcsolatai révén érdemleges segítséget tudott volna

adni Csikós-Nagy Bélának. Az útra a második világháború miatt nem került sor. Ennek elmaradása szinte egész későbbi életét hátrányosan érintette.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének megbízásából 1940-ben Németországban tanulmányozta Európa háború után várható gazdasági rendjét érintő különböző német elképzeléseket. Ennek eredményeként született meg *Nagytergás* című műve, amely 1945 után indexre került. Jóllehet ez a munka a ma gazdasági integrációnak nevezett folyamattal foglalkozott, – érthetően – nagy ellenérzést váltott ki sokakból. Varga István, a Gazdaságkutató Intézet igazgatója is bírálta azért, hogy nem szentelt kellő figyelmet az egyre inkább érezhető német agressziónak és az ezzel összefüggő lehetséges jövőbeli fejleményeknek. Arra biztatta Csikós-Nagy Bélát, hogy foglalkozzék a magyarországi német tőkepenetrációval. Ez a

munka is elkészült, de erre már sem a szerző, sem a megrendelő nem talált kiadót.

A II. világháború után Csikós-Nagy Béla a gazdaságirányítás sűrűjébe került; bár korántsem volt „marxista” közgazdász, sokirányú szaktudását, kiváló elméleti és gyakorlati érzékét az akkori hatalom sem kívánta nélkülözni. A gazdaságirányítás iránti elméleti érdeklődése már a szakmai pályafutása elején jelentkezett. Nagyapja és édesapja is a nagy gazdasági válság idején veszítette el szerény vagyonát, és Csikós-Nagy Bélát feszítette a kérdés: hogyan lehetne megakadályozni az ilyen válságok megismétlődését? Az 1930-as években a Szovjetunió gazdasága „töretlenül” fejlődött, amit akkoriban a tervgazdálkodás javára írtak. John Maynard Keynes, Arthur Cecil Pigou munkássága, Eugen von Böhm-Bawerk nézetei győzték meg Csikós-Nagy Bélát arról, hogy az államnak nagyon komoly gazdaságszervező funkciókat is vállalnia kell. Igaz, Csikós-Nagy Béla már az 1940-es években is látta a szovjet rendszer hibáit: 1941-ben készítette el *A szovjet gazdaság három Achilles-sarkára* című, nagyobb lélegzetű tanulmányát.

Az 1950-es és 1960-as években tudományos kutatásai, elemzései, értékelései mindvégig hivatali munkájához kötődtek: szorosabb munkaterületéhez kapcsolódó könyveket, tanulmányokat publikált itthon és külföldön egyaránt. 1956-ot követően sikerült megalapítani az Árhivalt, amely már a nevében is jelezte, hogy szakítani kíván a korábbi gazdaságirányítási rendszer egyik legfőbb hibájával, a naturáliákra való összpontosítással, és vissza akarta helyezni jogaiba az árat mint közgazdasági alapkategóriát. E hivatal munkájának elméleti megalapozásául született meg 1958-ban Csikós-Nagy Béla II. világháború utáni első jelentős könyve, az *Árpolitika az átmeneti gazdaságban*, amelyet a Szovjetunióban, majd Lengyelországban is kiadtak. *Árpolitika, árelmélet* címen azután még több könyvet is publikált. E

művek iránt igen nagy érdeklődés nyilvánult meg Nyugaton és Keleten egyaránt. A nyugati közgazdászok a szocialista tervgazdálkodás mindenkori állapotát, fejlődésének várható irányait kívántak megtudni belőlük, míg a „szocialista tábor” többi országában gyakorlati útmutatóként használták. Az 1980-ban megjelent *A magyar árpolitika. Az 1979/80-as árendezés* című könyvét Japánban, Kínában és Algériában is kiadták. Csikós-Nagy Béla azonban különösen arra volt büszke, hogy a *Szocialista árelmélet és árpolitika* című könyvét a magyar megjelenése után csaknem két évtizeddel (!) is lefordításra méltónak találták a Kínai Népköztársaságban; akkor, amikor már Magyarországon régen lezajlott a rendszerváltozás.

Csikós-Nagy Bélát aktív hivatali éveinek lezárultával is a mindenkori aktualitások foglalkoztatták – természetesen úgy, ahogyan az az idős kutatókkal általában lenni szokott: nem a részleteket vizsgálta, nem alapkutatásra összpontosította energiáit, hanem a nagy összefüggéseket kívánta átlátni és megvilágítani. Az 1980-as évek végén például azt szorgalmazta (nem kis ellenállást kiváltva), hogy a KGST-n belül minél később térjenek át a szabad devizás elszámolásra. Azzal érvelt, hogy a Szovjetunió a sajátos, torz KGST-beli árendezés révén évente legalább 1-1,5 Mrd dollár rejtett támogatást nyújt Magyarországnak. (Ezt pedig kevesen tudhatták nála pontosabban!) A magyar külkereskedelmi és költségvetési mérleg 1990-es évek elején bekövetkezett felborulását is részben a dollárelszámolásra való – szerinte elhamarkodott – áttérésre vezette vissza. Az 1990-es évek elején-közepén Magyarország európai integrációjának kérdéseit is vizsgálta – megint nem a részletek oldaláról. Azt kutatta, hogyan lehetne Magyarország a nyertese ennek az új nemzetközi munkamegosztásnak, s a mindenkori gazdaságirányítókon számon is kérte nemzeti érdekeink következetes képviselését, érvényesítését. Minden intézkedést

aszerint ítelt meg, mennyiben viszi előre a magyar gazdaságot. Éppen emiatt hihetetlen határozottsággal és korát meghazudtoló vehemenciával szállt síkra minden demagóg, populistá gazdaságpolitikai lépéssel szemben. Gazdaságpolitikai nézetrendszerének kiváló összefoglalója *A XX. század magyar gazdaságpolitikája* című nagyigényű munkája, amely 1996-ban jelent meg.

Az 1990-es évek közepén kezdte behatóbban tanulmányozni a globalizációt, főleg annak gazdasági vonatkozásait. Főleg, de nem kizárólag ezek a vonatkozások foglalkoztatták. A *Price and Power* című könyvéből (amelynek szövegét egyik Amerikában élő barátja, Elek S. Péter közgazdászprofesszor gondozta) kiderül: egyre nyilvánvalóbbá vált számára, hogy a gazdasági fejlődés fő nyertesei a nemzetközi nagyvállalatok és általában a tőketulajdonosok, akik az informatikai forradalom révén percek alatt tudnak hatalmas vagyonokat körbeutaztatni a Földön. A nemzetközi pénzügyi (és így az egész gazdasági) rendszer ebből fakadó instabilitásának mérséklését elsőrendű, azonnal megoldandó feladatnak tartotta.

A globalizált világ egyéb problémái is felkeltették az érdeklődését; közülük is kiemeltkedett a környezet ügye. Bár jóval nyolcvanadik életévének betöltése után merészkedett erre a terepre, nagyon sok munkát tanulmányozott át. A belőlük leszűrt tanulságok bele is kerültek „hattyúdialába”, a *Közgazdaságtan a globalizáció világában* című kétkötetes műbe, amelyhez egyik nagy tisztelője, Glatz Ferenc akadémikus írt rendkívül elismerő méltatást tartalmazó előszót. Hogy e szavak mögött tényleges elismerés, nem pedig udvariasság állt, az bizonyítja, hogy a könyv megjelenése utáni évben, 2003-ban Csikós-Nagy Béla kapta a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány életműdíját.

Ezt szánta utolsó könyvének. Ha ezzel készen lesz, többé nem dolgozik – ígérte

tréfásan. Aztán eszébe jutott, hogy még angol nyelven is ki kellene adni. Csaknem két évig dolgozott a fordítás megszervezésén, ellenőrzésén. Mikor az angol fordítás elkészült, úgy véltük, hogy nem jár majd be többet a Magyar Közgazdasági Társasághoz (mert addig minden nap ott töltötte a délelőtti töket, ha esett, ha fűjt!). Nem így történt! „Meggondoltam magam – mondta mosolyogva. – Egy Svájcban élő barátom, Nötel Rudolf, aki még csak 93 éves, felajánlotta, hogy írjunk egy könyvet közösen.”

Legutóbbi műveinek jövőbe mutató tanulsága, hogy a világgazdaság és általában a világ fejlődésében új utakat kell találnia az emberiségnek. Mielőbb véget kell vetni a nyugati kultúra, de azon belül is főleg az angolszász gazdasági modell erőszakos, világméretű terjesztésének, hisz más kontinensek népei más értékrendeket követnek, amelyekhez éppen annyira ragaszkodnak, mint a nyugati ember a sajátjához. A XXI. század elejének borzalmas merényletei fájdalmas felkiáltójelet rajzoltak Csikós-Nagy Béla intelmei mögé!

Csikós-Nagy Béla munkásságának csak egyik, talán nem is a legfontosabb része a tudományos teljesítmény. A tudósok, különösen a társadalomtudományokkal foglalkozók teljesítményét nagyon nehéz lemérni. Jobb híján icézetségi mutatókkal súlyozva szokás mérlegre tenni az eredményességet. Csikós-Nagy Béla sokkal könnyebb helyzetben volt: rengeteget tehetett hazájáért, azért az országért, amelyet sohasem volt hajlandó elhagyni egy tágabb horizontot kínáló tudományos karrierért. Hosszú hivatali pályafutása során mindig a gazdasági racionalitás, a hatékonyság, a teljesítményelv érvényesítéséért szállt síkra – egy olyan közegben, amely gyakorta csak megtűrte ezeket az elveket, sokszor éppen ezekkel szemben igyekezett haladni. Ennek ismeretében válik különösen értékkessé, hogy Csikós-Nagy Béla 27 éven át megszakítás nélkül a gazdasági kabinet tagja tudott ma-

radni, és közmondásos bátorsággal harcolt igazáért.

Tevékenységének további fontos eleme volt a szakmai közélet szervezése. 1959-től, újjászervezésétől kezdve dolgozott a Magyar Közgazdasági Társaságban. Előbb a Pénzügyi Szakosztály, majd az egész szervezet elnöke lett. Páratlanul hosszú időn át: kerekén húsz esztendeig irányította ezt a nagynevű szakmai közösséget. Az ő vezetésével vált a korábban meglehetősen elitista MKT olyan szervezetté, amely a tudomány művelői mellett a vállalatoknál és az államigazgatásban dolgozó közgazdászok ezreit is tömörítette. Az 1970-es, 80-as években az MKT igazi „ellenzéki” szervezetként működhetett: a fórumain – az akkori szokásoktól eltérően – nyílt viták folyhattak az ún. kényes kérdésekről is. Az MKT budapesti és vidéki előadásai, vitái, de

különösen az évente megtartott közgazdász-vándorgyűlések és a fiatal közgazdászok országos találkozóinak népszerű, de magas szakmai színvonalú rendezvények voltak, amelyek nagyon sok szakembert mozgattak meg.

Csikós-Nagy Bélát 90. évében, munka közben érte a halál. Legutóbbi könyvének angol nyelvű kiadásán dolgozott. Május 27-én, pénteken kellett volna megérkezniük a nyomdából az első példányoknak. A tiszteletpéldányok magyar és angol nyelvű kísérőlevelét precízen előkészítette. A könyvek azonban késtek: sajnos csak hétfőn érkeztek meg. Már nem vehette a kezébe őket: május 29-én reggel örökre eltávozott.

Halm Tamás

a Nemzeti Fejlesztési Hivatal elnökhelyettese,
a Magyar Közgazdasági Társaság főtájkára

